

русь. Варто було б детальніше зупинитися на його походженні і особливо на використанні. Уточнення потребує твердження про те, що М. Грушевський, І. Франко і митрополит А. Шептицький відіграли головну роль у перейменуванні „галицьких русинів в українців“ (С. 132). Їхня участь у цьому процесі незаперечна, але вони лише завершили „перейменування“. Основне ж навантаження взяли на себе галицькі народовці-українофіли 60—80-х рр. ХІХ ст. Необхідно конкретизувати і автора терміна *Русь-Україна*, оскільки з тексту праці, через недостатньо чітке формулювання, можна зрозуміти, що ним був П. Свенціцький, який у 1866 р. використовував його у своїх галицьких виданнях (С. 133). За іншою версією, автором цього словосполучення є В. Антонович¹. Варто було б більше уваги приділити політичним спекуляціям галицьких москвофілів щодо термінів *Русь*, *руський*, які, використовуючи подібність назв, практично вели антиукраїнську політичну діяльність. Однак вказані зауваження не применшують вартість праці.

Книжка написана чіткою, гарною мовою, легко читається. З перших сторінок переконуємося, що автор добре знає проблему, працював над нею упродовж тривалого часу. Конкретність формулювань, чітка структурованість, логічний зв'язок окремих ланок — визначальні риси рецензованої праці. Сутність її можна визначити як вдалу спробу сучасного узагальнення й синтетичного викладу складного процесу творення етнодержавної термінології в Україні і Росії.

Володимир ПАШУК

Осягнення історії / Збірник наукових праць на пошану професора М. П. Ковальського з нагоди його 70-річчя.— Острог; Нью-Йорк, 1999.— 595 с.

Ювілей непересічного українського вченого, засновника дніпропетровської джерелознавчої школи, проректора Острозької академії Миколи Ковальського був ушанований виданням збірника наукових праць „Осягнення історії“ — спільної праці Острозької академії та Українського історичного товариства. У збірнику надруковано праці 64 авторів з різних міст України, Литви, Канади, США. За тематикою представлені матеріали можна поділити на три великі групи: 1) матеріали про наукову діяльність М. Ковальського (наукові розвідки, спогади, фотодокументи, бібліографія праць ювіляра); 2) історіографічні та джерелознавчі дослідження; 3) розвідки з історії України і історичного краєзнавства (минуле Острога).

Виявленню джерелознавчої методики історика присвячена стаття А. Атаманенко „Наративні джерела та історична література в творчості Д. М. Бантиша-Камєнського“. Проаналізувавши цю методику, дослідниця дійшла висновку, що вченому в опрацюванні історіографічних джерел були притаманні оцінка політичної орієнтації автора, порівняльний аналіз, виявлення помилок, які змінювали зміст твору, особливостей почерку рукописних праць — тобто методи, що загалом характерні для дослідників-позитивістів другої половини ХVІІІ ст.

¹ Килян О. Життєвий та творчий шлях В. Б. Антоновича // Український історичний журнал.— 1991.— № 2.— С. 74.

Привертає увагу стаття А. Бойка „Історіографічна традиція й дослідження аграрної історії південної України“. На думку автора, у цій ділянці науки „можна говорити про кризу в історіографії“, що пов'язана із застосуванням ученими однакових методів (переважно описових та порівняльних) та повним браком уявлень про реальну і потенційну джерельні бази. Вихід із кризи автор вбачає у пошуках нових методів дослідження та нових комплексів джерел і пропонує конкретні заходи у цьому плані.

Розвідка В. Ващенко „До постановки проблеми „вартості слова“ М. Костомарова: джерелознавчий аспект у світлі постмодерністських практик“ присвячена аналізу поетичної творчості В. Антоновича і М. Костомарова (незрозуміло, чому в назву статті винесено лише ім'я Костомарова) з огляду її взаємодії з історичними дослідженнями згаданих учених. В. Ващенко доходить висновку, що для В. Антоновича поетичні твори були „відпочинком“, „меншвартісним“ словом, порівняно з науковими працями, а для М. Костомарова поезія „рівновартісна“ з науковою творчістю. Тобто у першому випадку (творчість В. Антоновича) дослідник пропонує вбачати розведення двох типів текстів: „несерйозного“ віршованого слова та „серйозного“ наукового, а в другому — розглядати всю творчість М. Костомарова як „єдність пізнаючої особистості“, гіпертекст. Учений пропонує використовувати категорію „вартості авторського „слова“ для класифікації джерел в історіографії. Відзначаючи оригінальність і важливість запропонованих у статті В. Ващенко підходів, не можна не помітити цікавої особливості його наукового стилю — надмірне вживання лапок, що, напевно, також свідчить про вартість авторського слова.

Дві статті у збірнику присвячені питанню місця ученого в українському історіографічному процесі, виходячи з параметрів його визначення, запропонованих М. Ковальським. Це стаття автора цих рядків про Володимира Пархоменка та об'ємна стаття В. Воронова про Олександра Лазаревського. З висновків, до яких прийшов В. Воронов, найважливішим видається його твердження, що наукові праці О. Лазаревського являють собою „не дослідження в традиційному розумінні цього слова, а систематизоване викладення джерельного матеріалу з певної проблеми“. Привертає увагу також аналіз наукових контактів О. Лазаревського і висновок В. Воронова, що найближчою „за духом“ людиною до нього був Павло Житецький.

Ґрунтовне дослідження В. Кравченка „Малоросія“ та „Україна“ в часі і просторі вітчизняної літератури др. пол. XVIII — поч. XIX ст.“ стосується питання, довкола якого до того часу вирують наукові та псевдонаукові дискусії. За висновком ученого, термін *Україна* у розглядуваний відрізок часу меншою мірою прив'язувався до конкретної території і використовувався, як правило, для підкреслення географічного, окраїнного становища *Малоросії*. Як зауважує В. Кравченко: „Малоросія“, безперечно, домінувала над „Україною“, виступаючи в ролі національного символу, освяченого традицією“.

Цікава розвідка З. Кяупи стосується зв'язків Історичного товариства Литви (1929—1940) і українських істориків. Спираючись на джерела з литовських архівів, дослідник розповідає про зв'язки з литовськими колегами Пилипа Клименка та Ілька Борщака.

Стаття В. Сарбея „Українське відродження“ та „Українське XIX ст.“ як концептуальні історіографічні поняття історії України кінця XVIII — поч. XX ст.“ привертає увагу спробою критики П. Магочія за протиставлення півдавстрійської та підросійської України та звернення автора до проповідницького пафосу (наприклад, про діячів українського руху XIX ст. В. Сарбей пише: „їхня кришталева моральна чистота у душі найсвітліших християнських ідеалів викликала щирі почуття захоплення в усіх чесних людей світу“).

Серед публікацій з історіографічної проблематики, які, враховуючи обсяг рецензії, не були розглянуті, слід відзначити: Л. Винар. Генеза УАН і Михайло Грушевський; І. Ковальова. Стосунки Д. І. Яворницького з Московським археологічним товариством; Ю. Пінчук, Г. Пасеценко. З волинських років М. І. Костомарова; С. Світленко. Українське народництво XIX ст. в науковій спадщині академіка М. С. Грушевського; В. Степанков. Національна революція XVII ст. у висвітленні українських істориків др. пол. XIX ст.; В. Якунін. Про періодизацію радянської історичної науки та інші.

Джерелознавчі дослідження у збірнику представлені статтями: І. Бутич. „Публікація документів Б. Хмельницького в „Історії України-Руси“ Михайла Грушевського“; О. Карліна. Документи „Архіву Радзівілів“ як джерела з історії Волині XVIII—XIX ст.; Ю. Святець. Перша книга записів Руської (Волинської) метрики у складі фонду Литовської метрики; Г. Швидько. Діловодні акти як джерело до історії міст Гетьманщини.

Збірник містить низку цікавих досліджень з української історії переважно козацьких часів. У статті „Похід українських козаків під Кафу у 1616 р.“ В. Брехуненко узагальнює політичну стратегію Петра Сагайдачного. Як зазначає дослідник, генеральна лінія політики П. Сагайдачного полягала у запобіганні передчасного збройного конфлікту з Річчю Посполитою шляхом недопущення стабілізації польсько-турецького примирення. Через морські та суходольні бойові операції козаки відповідно до своїх потреб регулювали напругу в стосунках Речі Посполитої з Османською імперією і Кримом. Саме так В. Брехуненко розглядає похід 1616 р. під Кафу і, спираючись на джерела, доводить „хибність тверджень О. Касименка, В. Луїна, В. Сергійчука, Ю. Тушина стосовно участі донських козаків у штурмі Кафи“.

У статті „Демографічні наслідки татарського нападу 1617 р. на Краснокорецьку волость Волині“ І. Ворончук не лише наводить емпіричні дані, але й підкреслює важливість вивчення ментальних настанов, що формують демографічну поведінку населення. Одним з важливих факторів формування цих настанов дослідниця вважає „безперервні татарські напади“. Не заперечуючи можливості такого висновку, зазначимо, що доречність уживання слова „безперервні“ ще необхідно довести, бо, як зауважив Я. Дашкевич, досліджуючи проблему ясиру, література про турецько-татарські напади досі перебуває під тиском „апріорних тверджень“, а не джерельно обґрунтованих комплексних розробок¹. Власне, такі роботи, як стаття І. Ворончук, і є цеглинами, без яких побудова загального образу турецьких і татарських нападів була б неможливою.

Питання легітимності у контексті союзу Православної Церкви і українського козацтва висвітлює стаття С. Плохія „Від князя до гетьмана. Образ „протектора“ в українському православному письменстві“. Як доводить історик, після відомих подій 1620-х рр. православні інтелектуали „змушені були [...] дати свою трактовку їхнього зв'язку з козацтвом, яке в очах тодішнього шляхетського загалу було релігійно неозначеною купою своєвільних вояків та розбійників“. Це завдання було виконано через „конфесіоналізацію“ первісно неактивної у релігійних справах козащини, що, у свою чергу, викликало опозицію з боку залишків князівських родів, які ставили під сумнів права козацтва представляти Православну Церкву, і цілий „народ руський“. У цьому контексті С. Плохій розглядає і звернення православних книжників до спадщини Київської Русі і проведення ними зв'язків тяглості між Руссю і козацтвом.

¹ Дашкевич Я. Р. Ясир з України (XV — пер. пол. XVII ст.) як історико-демографічна проблема // Український Археологічний Щорічник. Нова серія.— К., 1993.— Вип. 2.— С. 41.

Стаття І. Стороженка „Реформування Запорозької Січі Б. Хмельницьким“ привертає увагу вже своєю назвою. Автор розглядає нове питання — реформування Січі Б. Хмельницьким у контексті самого феномену Запоріжжя, його виникнення та ранньої історії. При цьому І. Стороженко спирається на оригінально розроблену Л. Леп'явком боярську теорію походження козацтва та дослідження його як різновиду східного лицарства О. Галенка. Головну мету реформування Січі Б. Хмельницьким у квітні 1650 р. І. Стороженко вбачає в обмеженні автономії Січі, на якій концентрувалися антиурядові сили. Суть реформи полягала у поширенні на Запоріжжя основ полково-сотенного державного ладу з урахуванням традицій Січі. Була введена посада кошового отамана, на базі ліквідованих кошових об'єднань-куренів створено паланки, у Коші Січі розміщено реєстрову залозу. Розглядаючи питання функціонального використання Січі Б. Хмельницьким під час війни, І. Стороженко зазначає, що за джерелами не простежується присутність похідних формувань Січі серед козацьких полків, тому „збройні сили Січі, очевидно, були переведені до складу гетьманського резерву“, а також на запорожців були покладені обов'язки забезпечення маршрутів просування союзного кримсько-татарського війська.

Також у збірнику вміщено статті П. Кулаковського „Князь Януш Острозький і поунійна релігійна боротьба“, С. Макарчука „Євреї західноукраїнських земель кінця ХІХ — пер. трет. ХХ ст. у світлі офіційних статистичних джерел“, численні розвідки з історії Острога.

Загалом збірник „Осягнення історії“ є гідним вшануванням Миколи Павловича Ковальського — відомого вченого і педагога, біографія якого є зразком справжньої відданості науці.

Андрій ПОРТНОВ